

Minties ir veiksmo įkalnė (Maironio *Kame išganymas*)

Viename savo ankstyvųjų straipsnių profesorius V. Kavolis rašė apie humanizmą, kuris “laisvina kiekvieną žmogų gyvenimui be paniekos ir šimtų išnaudojimo formų; gyvenimui, kuriame, šalia kietųjų būtinybių, būtų ir trapių poezijos fragmentų”.¹ Profesorius kaip niekas kitas gebėjo užčiuopti ir skatinti kūrybingąją būtinybės ir poezijos įtampą, idėjų polilogo lauką, kuriame pulsuotų esminės žmogaus ir žmonių tiesos. Kartą privačiame pokalbyje Klaipėdoje V. Kavolis prasitarė, jog Maironio libretas *Kame išganymas* esąs nepaprastai įdomus kūrinys. Tada, jaukiai globojami Ritos Kavolienės, jutome bendravimo mintį ir veiksma tarsi savaime kryptant iš kietųjų būtinumo vėžių į laisvės ir meilės trajektorijas. Šiandieną toji “trapių poezijos fragmentų” tiesa nuveria jau amžinybės dilgšniais: “Bet ar negalima žmogaus pajusti reikšmingu ir vien todėl, kad mirusiojo balsas ir eisena yra palikę kitiems neužmirštami; ir kad gyvieji neša savy jaunystės laužo dainą, sutrupintą laisvės ilgesį, akies lėliukės dugne įstrigusį debesio šešėlį?”²

Libretas *Kame išganymas* (pirmoji publikacija *Kur išganymas? arba Paviršiumi amžiaus klausimų*) turi išskirtines, jei ne didžiausias, autorines teises į kūrinį, kuriame išdainuota “jaunystės laužo daina, sutrupintas laisvės ilgesys”. Maironis jį laikė mylimiausiu, rimčiausiu ir geriausiu iš visų savo veikalų³. Taip galima kalbėti tik apie tokią kūrybą, kuria jautiesi išsakęs savąjį tapatumą ir *credo*. Tokios nuomonės laikėsi ne karščiuojantis jaunuolis, o jau subrendęs, “parsitikrinęs” penkiasdešimt vienerių metų klasikas. Nepaisant autoriaus sentimentų, šis kūrinys ir šiandien tebėra Maironio kūrybos nuošalėje, savaip patvirtindamas amžinąją poeto ir visuomenės dramą. Ir vis dėlto – kodėl šis libretas pasirodė nepaprastai įdomus vienam iš kritiškiausių ir išvalgiausių mūsų kultūros žmonių? Įdomus, kaip galima nujauti, pirmiausia idėjų istorijos ir sociologijos požiūriais, t.y. tuo, ką autoritetingoji Maironio tyrinėtoja V. Zaborskaitė linkusi nurašyti į kūrybinius nuostolius (idėjinė šio kūrinio prasmė esanti nebeaktuali, jis perkrautas filosofinių ir sociologinių svarstymų, priešingas pažangiai demokratinei minčiai).⁴

Galima spėti, jog V. Kavoliui šis veikalas atrodė ne tik ir ne tiek kultūrinės-socialinės to meto partitės atspindys, kiek teorinio-sociologinio mąstymo rodiklis. Empirinio aprašinėjimo ir švietėjiškos bei patriotinės didaktikos literatūroje tai buvo pirmoji sąmoninga pastanga susieti kultūrą (šiuo atveju jos religinį-etinį matmenį) su socialine praktika. Tad turime pagrindo kalbėti apie kultūros įveiksminimą – vieną iš esminių sociologijos problemų. Pasirinkdamas dramatinį žanrą Maironis tarsi išryškina veiksmo funkcijas dramaturgiškai, o bendrąją kūrinio problematiką bei patosų teigia vidinį minties ir veiksmo sąryšingumą. Kultūros įveiksminimo metafora galima laikyti patį libreto žanro pasirinkimą. Libretas pasirodė 1895 m., klojimo teatro aušroje, kai lietuviškoms kultūrinėms institucijoms galėjo atstovauti nebent Veiverių mokytojų seminarija, ką jau kalbėti apie operą ar baletą (pirmoji lietuviška opera *Birutė* pastatyta 1906 m., profesionalus operos teatras įkurtas 1920 m.). Tad rašyta, valingai įsipareigojant ateities kultūrai – šitaip būsimam lietuvių dramos teatrui F. Schillerio ir G.G. Byrono scenos veikalus vertė ir V. Kudirka. Anuo metu libretas galėjo reikšti Maironiui ne operos tekstą, o veikiau medžiagą teatriniam pastatymui (“libretais” savo scenos veikalus vadino, pavyzdžiui, S. Wyspiańskis, laikydamas juos tik medžiaga režisieriui). Gyvenimo pabaigoje Maironis vėl grįžta prie žanro, simbolizavusio jam mylimiausią jaunystės kūrinį – 1930 m. pasirodo libretas *Nelaimingos Dangutės vestuvės*, parašytas pagal J. Tallat-Kelpšos pasiūlytą planą. Nepaisant daugelio skirtumų, abu kūrinius sieja žmogaus paskirties ir prasmės problema, meilės, vyro ir moters, žemiškųjų priedermių ir aukštesniojo pašaukimo temos, “žemojo” stiliaus intarpai. Abu libretai taip ir liko popieriuje, šia prasme – trapūs poezijos fragmentai, nepataikę į koją su kietosiomis gyvenimo būtinybėmis. Vis dėlto *Kame išganymas* užtikrino Maironiui vietą tarp lietuvių dramaturgijos pirmtakų⁵ ir reiškė ne atsitiktinį, o sąmoningą, aistringai asmenybišką santykį su teatru.⁶ Charakterio vidinės logikos požiūriu šiame

kūrinyje galima atpažinti savęs ugdymo ir atradimo schemą, kuria paremtas auklėjamojo romano (*Bildungsroman*) žanras, išpopuliarėjęs romantizmo laikais.

Atkuriant kultūrinės, ideologinės, socialinės *Kame išganymo* pasirodymo prielaidas ir foną ryškėja iššūkio – atsako modelis, glūdėjęs daugelio to meto viešųjų pasisakymų podirvyje. *Kame išganymas* parašytas kaip poleminis atsakas 1886 m. pasirodžiusiai J. Šliūpo knygelei *Išganymas vargdienio*⁷ (beje, Maironio *Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga* (1906) daugeliu atžvilgių taip pat laikytina J. Šliūpo *Lietuviškųjų raštų ir raštininkų* (1890) antiteze). J. Šliūpas socialinės išeities ieško ir randa švietime, kuris esą atves į teisingumo principais besivadovaujančią visuomenę ir, atmetęs religinius prietarus, įtvirtinsias pasaulietinę etiką: “Ant žemės laimė nepaspjįs tol, kol žmonės neš jungą vergystės, priespaudos, bemoksliskumo, neparangumo. Šviesa, darbas, pažintis tiesų ir pildymas pareigų išganys svieta nuo amžinos prapulties”⁸. Maironi, būsimąjį moralinės teologijos profesorių, turėjo ypač žėisti aiškinimai, jog krikščionybė esanti principinė tikrosios moralės, mokslo ir socialinio teisingumo priešininkė. Į šį iššūkį katalikiškajame sparne energingai reagavo Maironio pažįstamas kunigas P. Urbonavičius, “Apžvalgoje” paskelbęs plačią J. Šliūpo knygelės kritiką. Greičiausiai konfratrų paragintas, Maironis įsitraukia į ginčą literatūriniu būdu, suteikdamas klausimo sprendimui ryškų soteriologinį (gr. *soter* – išganytojas) pobūdį. *Kame išganymo* autoriui yra į ką atsiremti – prieš akis jis turi popiežiaus Leono XIII encikliką *Rerum novarum* (1891), vieną reikšmingiausių socialinės katalikų bažnyčios doktrinos dokumentų.⁹ Šia enciklika bažnyčia aktyviai įsitraukė į “socialinio klausimo”, kaip jį suformulavo T. Carlyle’is, svarstymus. Joje pateikiami socialinių reformų siūlymai, ieškoma religijos ir mokslo suartėjimo galimybių, iškeliami sekuliarizuoto individualizmo ir moderniosios sekuliarizuotos valstybės antikrikščioniška esmė. Šiame kontekste minėtinas ir kitas, 1894 m. kovo 19 d., Leono XIII aplinkraštis, skirtas Lenkijos vyskupams. Pastarojo aplinkraščio lietuviškame perpasakojime, išspausdintame “Apžvalgoje”, be kita ko, rašoma: “(Popiežius) liepia mums sergėtis nuo žmonių, išklydusių iš kelio išganymo (išskirta cituojant – M.J.), kurie žodžiais, raštais ir darbais vienuosius nuo Dievo ir Bažnyčios traukia, nepakajū daro, nori išversti Bažnyčią, svietišką karalystę, stoną moterystės, krikščionišką pasielgimą, vaikus po iškalas mokina bedievytės”¹⁰. Pasirodęs po krūvino caro valdžios susidorojimo su tikinčiais Kražiuose (1893 m. lapkritis), šis aplinkraštis gerokai paaštrino socialinę ir nacionalinę įtampą Lietuvoje, ką patvirtino užsiplieskusi aštri polemika tarp pasaulietinės ir konfesinės inteligentijos.¹¹ Katalikų bažnyčia įtariai žiūrėjo į Europos “tautų pavasario” sąjūdžius, tuometinėse Vatikano instrukcijose buvo raginama gerbti imperijų autoritetus. Tad vienodai atnašauti ir Dievui, ir Tėvynei nebuvo lengva, todėl nenuostabu, kad antrąją idėją Maironis kartais “primiršdavo” (žr. eil. “Roma”) ir kad *Kame išganymas* yra vienintelis poeto siužetinis kūrinys, kurio centre atsiduria ne istorija ir tauta, o asmuo.

Libretas pasirodė tais pačiais 1895 metais, kaip ir E. Durkheimio *Sociologijos metodo taisyklės*. Tai buvo sociologinės minties pakilimo laikotarpis¹², kai savo brandžiuosius veikalus pradėjo skelbti ir kiti būsimieji sociologijos klasikai – M. Weberis, G. Simmelis, V. Pareto. Visi jie, išskyrus kiek anksčiau (1848) gimusį Pareto, yra Maironio bendraamžiai. Šis sociologinės minties suaktyvėjimas – tai intelektualinis atsakas į bendrąją Vakarų civilizacijos krizę, kurios estetinė išraiška buvo amžių sandūros modernizmas (1895 m. E. Munkas nutapo “Šauksmą”). Modernybės virsmo sąlygomis XX a. pradžioje ėmė rasti naujų radikalių socialinių teorijų (Ch. Maurras, G. Sorelis), kurios vienaip ar kitaip siejosi su N. Černyševskio dar 1863 m. iškeltu klausimu – “Ką daryti?” ir A. Gerceno romano *Kas kaltas* socialine problematika. Vieną radikaliausių atsakymų, kaip žinome, pateikė Maironio “bendrapilietis” Leninas, perdirbęs N. Černyševskio idėjas į socialistinės revoliucijos teoriją ir 1902 m. paskelbęs tuo pačiu pavadinimu *Ką daryti* (Maironiui, suprantama, tai buvo įsakmiausias grūmojimas “ko nedaryti”¹³). Tad libretą galėtume regėti kaip lietuviškos dirvos išaugintą europinio konteksto dėmenį, savaip įsiterpusį į evoliucinių ir revoliucinių socialinių teorijų grumtynių lauką. Amžiaus pradžioje radiklios dešinėsios teorijos vis labiau kryo į fašizmą (Ch. Maurras, G. Sorelis, B. Mussolinis), o kairiosios – į Lenino bolševizmą. Maironis, rinkdamasis konservatyvų krikščioniškąjį variantą, tarsi nujautė abiejų kraštutinių ideologijų pragaištingumą.

Laikantis enciklikos *Rerum novarum* dvasios, librete socialiniams svarstymams, vaizdams bei idėjoms skiriama daugiausia vietos (I ir II veiksmi). Protagonistas Zonis, simpatizuodamas rūstingai vargdienių miniai, socialinės neteisybės klausimą kelia visu aštrumu ir aistra:

Kame gi teisybė? Ar žmonės visi
Nelygūs, ar vargšas, ar ponas?
Kodėl gi vienam šviečia rūmai keli,
Kitam gi nelopytas šonas?¹⁴

Prancūzų revoliucijos išaukštintos, bet ir sukompromituotos “lygybės, liuosybės, brolystės” idėjos bene pirmą kartą lietuvių poezijoje atsiduria intelektualinio disputo centre. Maironis, aišku, iš principo atmeta revoliucinį socialinio neteisingumo pašalinimo būdą, išlikdamas “taikus poeta”, kaip yra save pavadinęs *Raseinių Magdės* įžangoje. Nevaisingas esąs ir liberalinių reformų “iš viršaus” kelias – tuo keliu ėjęs ir pasisakęs seime “už brolystę, liuosybę, už beluomę lygybę” Milvydas nužudomas besityčiojančios minios. Panašaus susidorojimo susilaukia ir Zonis – tiesa, jo nenužudo, tik pririša prie medžio (užuomina į prikaltąjį Prometėją), betgi iš visuomeninio idealizmo lieka tik kartus nusivylimas: “Visuomenės labo ieškojau, minia / Už tai geradarius kryžiuoja” (3, 1, 46). Tad socialinis, pasaulietinis vadovavimas (veiksmas), nutraukęs saitus su “apreikštosiomis viršprigimtinėmis tiesomis”, esąs labai apgaulingas ar net pražūtingas (kas šiapus pirmas, anapus gali būti paskutinis) – tokia moralinė šių vaizdų potekstė.¹⁵ Maironis, be abejo, susiaurina pasirinkimo galimybes, palikdamas galiausiai tik transcendentinį katalikiškai apipavidalintą saitą ir šitaip atmesdamas ar net demonizuodamas epikūrietišką gyvenimo būdą ir socialinį radikalumą, pozityvistinį mokslą ir neortodoksinę filosofiją. Tad *Kame išganymo* idėjų ginčas netampa lygiateisių sąmonių polilogu, tačiau jau aiškiai suvokiama, jog idėja gyvena tik įsitraukdama į dialogą su svetimomis idėjomis.

Grįžtant prie Maironio socialinio klausimo interpretacijos, krinta į akis tai, jog pasidarygėjimas socialine prievarta neretai priverčia poetą peržengti save ir pratrūkti kone revoliucingais grasinimais:

Nėra teisybės dėl vargšo žmogaus:
Auksas tik viską ir gali, ir daro:
Ponai ir valdžios dėl pilvo ėdraus
Vargdienį žmogų kaip šunį išvaro!..¹⁶

Įdomu, jog taip grūmota “ponams ir valdžioms” tik pirmojoje libreto laidoje. Vėlesnėse redakcijose tokio “nepakajaus darymo” teko atsisakyti, plg.:

Nėra teisybės ant žemės plačios,
Auksas tik viską ir gali, ir daro:
Nėra ant jo nei drausmės, nei valdžios,
Vargdienį žmogų kaip šunį jis varo!..

(3, 1, 34)

Librete *Kame išganymas* Maironis įveda į mūsų literatūrą meniškai pilnaverčius liumpenproletariato vaizdus, kurių ekspresijos galėtų pavydėti pats J. Janonis (“Mes – būrai sukumpę! Atšalus krūtinė! / Mus gali sušildyti vien tik degtinė”). Su tokia pat socialinio kriticizmo aistra nuvainikuojamos ir socialdarvinizmo idėjos:

O, pažvelk tik plačiau! Ką ant žemės matai?
Spaudžia tautos tautas, ir naikina, ir rija!
Galios viršus visur! Kruvini jos keliai!
Vis tai kova už būvį, kaip Darvinas sako!..

(3, 1, 35)

Socialinio klausimo sprendimui Maironis pasitelkia krikščioniškuosius *suum quique* (kas Dievo – Dievui, kas ciesa – ciesa, arba nesisavink to, kas ne tavo) ir artimo meilės principus. Pasak A. Maceinos, socialinė meilė esanti viena iš artimo meilės formų, kuri “savo atbaigą ir tikrąjį šaltinį randa religinėje srityje”¹⁷. Poetinėje srityje, kaip matėme, Maironis aistringai įsijaučia ir į neapykantos vaidmenį (prisiminkime jo satyros “Kai kam” kreipinį – “O siurbėlės, niekšai, bastūnų gauja!”), tačiau uždraudžia jai virsti socialiniu veiksmu.

Zonio idealios meilės manifestas: “Aš noriu tikėti, / Aš noriu mylėti, / Aš noriu per amžius vien meilę girdėti” (3, 1, 31) pratęsia A. Baranausko *Pasikalbėjime giesminyko su Lietuva* pabrėžtą idėją – “vienui vieno prašyk daikto: meilės, tiktai meilės”. A. Baranauskas “Pasikalbėjime” atmeta romantinį, švietėjišką-pozityvistinį ir liberalistinį tėvynės išgelbėjimo kelius, siūlydamas statyti ateities Lietuvą ant krikščioniškųjų pamatų. Librete *Kame išganymas* atpažįstame tą pačią kompozicinę schemą, tik Maironis istoriosofinę tautos viziją keičia asmens soteriologija. Libreto dramaturginis veiksmas taip pat plėtojamas trimis pakopomis (idiliškas meilės rojus, klydimų kelias, išganymo slenkstis), kurias atliepia pirmojo veiksmo rytas, antrojo – vidudienis, trečiojo ir ketvirtojo – pavakarys.

Meilės idėjos sklaidą librete galima gretinti su V. Solovjovo meilės samprata. V. Solovjovui meilė yra mistinė egoizmo įveika, sujungianti individus visuotinėje Vienybėje. Atkuriamasis sujungimas esąs trejopas: su moterimi, su visuomene ir su pasauliu. Meilės patosas ateina ir praeina, amžinas tesąs meilės tikėjimas, kurio vienintelis skydas – iškęsti iki galo.¹⁸ Cituotas Zonio manifestas teigia būtent meilės ir tikėjimo vienybę. Zonio idealizmui priešinamas ciniškas Mario epikūrietiškumas ir vienadienis Gražutės “patosas”. Maironis norėtų saugiai atskirti *amor profanus* ir *amor sacrum*, tačiau poeto žmogiškoji ir kūrybinė prigimtis nuolat priešinasi teologiniam griežtumui, sukurdama būdingą Maironiui įtampos lauką tarp idealo ir tikrovės, širdies ir proto, skausmų ir garbės. Librete išryškintas dramatinis meilės dvilypumas pasikartoja poemos “Mūsų vargai” pirmosios giesmės eilutėse:

O meile, meile! Kiek kančių
Tu mums neši ir kiek skaisčių
Rašai gyvatoj valandėlių!

(2, 157 – 158)

Metonimiška grandis meilė – kūryba – kančia sudaro esminę Maironio poetinės erdvės paradigmą. Librete šioji paradigma turi neabejotiną autobiografiškumo žymę. Antai viename iš meniškiausių monologų Zonis apmaudingai sušunka: “Iš tiek idealų, jaunystėje mano sapnuotų, / Kas liko? Tik vien atminimai, ką keršto ieškos!”¹⁹ Kodėl vėlesnėse redakcijose antrąją eilutę Maironis pakeitė užglaistytu ir nelabai aiškiu šūksniu: “Tik vien atminimų eilė be rasos!” (3, 1, 44)? Todėl, kad toji eilutė skambėjo perdėm išdavikiškai! Lygindami pirmąją libreto redakciją su paskesnėmis matome, kaip Maironis, vengdamas dviprasmybių, stropiai “nukenksmino” visas intymesnes užuominas. Šitaip “Ir mano suprasi be miego kančias” pakeitė “Ir mano tada gal atjausi žaizdas” (3, 1, 33), vietoj “Ieškau aš laimės, bet tavo, žmona” įsitvirtino “Ieškojau širdies krūtine kruvina” (ten pat) ir pan. Akivaizdu, jog slapstomi patys asmeniškiausi ir pažeidžiamiausi išgyvenimai, kuriuos galima patikėti tik pačiam “mylimiausiam, rimčiausiam ir geriausiam veikalui”. Antai įspūdingas libreto epizodas – mergaičių giesmė orientalistiniais motyvais, kur įpinta Nalo ir Damajantės meilės istorija. Pacituokime Maironio “Trumpą visuotinės literatūros istoriją”: “Giesmė apie Nalą ir Damajantę esanti gražiausioji meilės poema visoje pasaulinėje literatūroje, kur piešiama begalinė mylinčios moters ištikimybė savo numylėtajam vyrui” (3, 2, 224). Atkreipkime dėmesį, jog Maironis pabrėžia *moters* ištikimybę vyrui, o pavyzdžių ieško ne šv. Pranciškaus ir šv. Klaros ar P. Abelardo ir Eloizos asmenyse.

Psichoanalitinį tokios idealizuotos moteriškumo sublimacijos mechanizmą Liudo Vasario lūpomis yra autentiškai atidengęs V. Mykolaitis-Putinas: “Kaip seminarijoj, taip ir dabar apie meilę ir moterį rašyti tiesioginiai jam buvo koktu.

Bet jam taip pat buvo koktu gaminti ir pseudoerotinę lyriką, kaip darė prieš jį kiti kunigai poetai, prisidengdami “sesutėmis”, liaudies dainų stiliaus “mergelėmis”, saldžiu idealizmu ir sentimentalizmu. O vis dėlto jis norėjo rašyti apie meilę ir moterį. Jis ėmė tad ieškoti netiesioginių priemonių savo lyriškom emocijom išreikšti. Tada jo fantazijoj susikūrė, o gal tik atgijo tolimos, nepasiekiamos Nepažįstamosios vaizdas...”²⁰

Librete vaizduojami vyro ir moters santykiai atspindi tradicinę lyčių hierarchiją, pagal kurią moteris tėra tik tai, ką apie ją sprendžia vyras, o jos skirtumai suvokiami lyginant ją su vyru, o ne priešingai; ji – neesminė esminio akivaizdoje.²¹ Autoriaus ar jo lyrinio antrininko sprendimai apie moterį čia įgyja idealizuojamąjį arba niekinamąjį, smerkiamąjį pobūdį. “Vadinasi, moteris būtina tiek, kiek ji yra Idėja, į kurią vyras projektuoja savo paties transcendenciją, tačiau ji pražūtinga kaip

objektyvi, egzistuojanti sau ir ribota realybė.”²² Gražutės santykiai su abiem vyrais pereina jau minėtas idiliško rojaus, nuopuolio ir atsivertimo fazes, brėžiančias takoskyrą tarp “angeliškojo” ir “šetoniškojo” moteriškumo pavidalų. Beje, moters – “velnio tarno” charakteristiką Maironis įdeda į lūpas pačiai Gražutei (“nakties pagėidimams tik įrankiu buvus”), truputį nevyriškai nukreipdamas dėmesį nuo bibliinių tokios nuostatos ištakų. Neatsitiktinai vyro “dangiškąjį” autoritetą taip pat patvirtina Gražutė, tik jau “praregėjusi”. “Bet plak savo vyriška ranka stipria! / Teisingas esi kaip bausmė iš dangaus; / O plak!” (3, 1, 55). Dievo akyse tiek Gražutė, tiek Zonis yra paklydę jaunuoliai, tačiau jų siužetinio ir meninio vaidmens disproporcija (Gražutės paveikslas itin nesavarankiškas ir schematiškas) tik patvirtina “neesminio esminio akivaizdoje” principą. Šis principas sodriai įkūnijamas kad ir tokiomis choro eilutėmis:

Tik vyras šalnas išturės!
Bet žolelė gražioji
Ir mergaitė silpnoji
Paliks be kasų ir garbės!

(3, 1, 32)

Librete esama ir moteriškumo kaip “užsitęsusių vaikystės” užuominų, turinčių paryškinti moters biologinį bei socialinį infantilumą. Antai grėsmingas vargdienių choras – nors remarkoje pažymėta, jog jį sudaro “vyrų, moterų, vaikų”, tačiau akivaizdu, jog sopranams ar diskantams čia gali būti riesta:

Vyrų, jūs ažuolai!
Moters, jūs skarmalai!
Puspliki, tekini
Jūs vaikai – žiogai!..

(3, 1, 34)

Po tokių charakteristikų beveik neįmanoma įsivaizduoti moters rankose arklo, knygos, lyros, nes juk tai – lygiuojančių “vyrų ir vyrų” brolių, o ne sesučių užsiėmimas. Moters socialinio vaidmens nuvertinimu ir susiaurinimu ir, kita vertus, jos idealizavimu Maironis primena “paiku” pavadintą A. Comte’ą, kuris, veikiamas savo meilės Clotildei de Vaux, kone tapatina moterį su dievybe. Esama paralelių ir su S. Kierkegaard požiūriu, jog moteris skatina vyrą siekti idealo per negatyvius santykius, kurie esą padaro mus beribius, tuo tarpu pozityvūs santykiai vyrą nepaprastai apriboja.²³ Libreto pabaigoje pranciškonio lūpomis tarsi bandoma atstatyti “pašlijusių” moters reputaciją, tačiau tik tam, kad moters – vyro gerojo šešėlio – paskirtis taptų nebeatšaukiama:

Kas meile vyrui palengvins vargus kaip ne ji?
Poetų giesmei ar kas tiek suteiks įkvėpimo?
Kas jaunikaitį į darbą uždegs akimi
Ir bus jam žvaigždė atgimimo?

(3, 1, 55)

Apskritai Maironis laikosi scholastinės filosofinės tradicijos, pagal kurią moteris tiesos *ex professo* nieieško. Jo nevilioja nei renesansiškasis asmenybės išitvirtinimo kelias pažabojant fortūną – “kaprizingą moterį” (N. Makiavelis), nei naujųjų laikų vyro ar netgi žmonijos atgimimo per moterį idėja (C. Saint-Simonas, F. Fourier), kurią lietuvių kultūroje diegė Vydūnas.

Vyro – moters santykio vediniu galėtume laikyti vyro – vaiko priešpriešą, itin Maironio mėgstamą. Čia taip pat išsiskiria idealizavimo ir menkinamoji linkmės. Libreto pradžioje piešiamas pastoralinis “rojaus” gyvenimas, kurį simbolizuoja vaikų – nekaltų mažutėlių – žaidimai bei dainos. Milvydo vaikai čia įkūnija nekonfliktišką utopinį būvį “iki nuodėmės”. Nekalta kūdikystė yra tas archetipinis vaikystės sapnas, iš kurio pabudęs Zonis pradeda savo skausmingo pažinimo kelią. Grįždamas prie

Dievo Zonis simbolizuoja sūnaus palaidūno sugrįžimą pas Tėvą. Tuo tarpu menkinamasis vaiko aspektas ženklina socialinį nereikšmingumą, fizinį silpnumą ir dvasinę nebrandą (plg. “žiogai”). Antai Zonio rečitatyvas, siūlant užtraukti naują, ktonišką giesmę: “Jei esate vyrai, sujudins ji kraują!.. / Jei vis dar vaikai, tai ant vėjo pražus!” (3, 1, 36). Ši mintis itin raiškiai išsakyta eilėraštyje “Nebeužtvenksi upės”:

Naujos idėjos – darbas ne vaiko:
 Užtvenktos mėjo audrų žaibus!
 Nesustabdysi bėgančio laiko:
 Vaikas tik trukdo amžių darbus.

(1, 107)

Vaikiškai vyriško, svajojančio, klystančio ir per praradimus atrandančio save Zonio charakteris yra daug kuo įsidėmėtinas mūsų literatūroje. Jo užslėptas autobiografiškumas yra sukaupęs savyje tą dramatišką patirtį, kuri nulemia gyvenimo kelio pasirinkimą. Šiame karakteryje Maironis jautėsi jautriausiai įkūnijęs savo dvasinę biografiją, o tai leistų laikyti *Kame išganymą* pirmuoju lietuvių intelektualinės biografijos bandymu. Šio kūrinio likimo istorija teikia įdomios medžiagos literatūros sociologijai, patvirtindama faktą, jog ne vienas žymus rašytojas savo jaunystėje yra rašęs kūrinį – aistringą sielos dokumentą, kurio abejingas vertinimas autoriui buvo itin skaudus ar net nepakeliamas (šitaip N. Gogolis dar gimnazijoje sukūrė *Hancą Kiuchelgarteną*, o paskui, nusivylęs jo recenzijomis, tiražą supirkinėjo ir degino). Zonio Dievo mirties išgyvenimas (“Ant žemės vien pragaras; Dievas patsai / Pagelbėt nenori ar rasi negali! – 3, 1, 54) gimsta ne švietėjiškoje mokslo – prietarų, bet egzistencinėje aš – pasaulis priešpriešoje. Turint galvoje Zonio savižudybės situaciją, jo charakterio raida tarsi modeliuoja Europos kultūros pokyčius nuo F. Nietzsche’s iki A. Camus ir toliau iki mūsų dienų (M. Eliade’s “homo religiosus”, R. Wuthnow *Šventybės atgavimas*). Zonio charakteriu pirmą kartą užčiuoptas tragiškasis žmogaus idealizmo aspektas – siekdamas gero, gali pasėti blogį. Savęs pažinimo ir apsisprendimo problema pirmąkart įvedama į universalų literatūrinį (Prometėjo ir Hamleto, Fausto ir Mefistofelio problematika) bei intelektualinį (Ch. Darwino, A. Schopenhauerio, P. Proudono, E. Hartmanno, A. Comte’o vardai) kontekstą. Zonį netgi galima iš tolo gretinti su didžiais ontologinio maišto simboliais (Zonio būseną, kai jo krūtinę įgelia “abejonės žaltys” analogiška M. Lermontovo Demono dvasios sumaiščiui, kai šis tikėjo ir mylėjo, “kol abejojimo ugnis pradėjo protą jo kankinti”). Vienas iš daugelio paradoksalių šio libreto istorijos faktų tas, jog universalusis *Kame išganymo* skambesys liko atkakliai neišgirstas. A. Jakštas, pavyzdžiui, rašė, jog Maironis “po teisybei, iš Lietuvos ribų beveik neišeina ir aukščiau Šatrijos kalno nepakyla. Plati idėjų karalystė, amžinos žmoniją kamuojančios problemos mūsų dainiui yra svetimos bei neįdomios, jis jų visai neliečia. Nei Mefistofelio, nei Fausto dvasios elementų jojo poezijoje nerasi”²⁴. Per Zonį į mūsų literatūrą įvedamas naujas socialinis principas – individualizmas, kurio intelektualinis ir meninis atitikmuo buvo romantizmas. Zonio savęs tobulinimo kelias yra asmenišką ir savaimingą, neprimestas iš šalies ir nekontroliuojamas iš viršaus. Librete pirmą kartą keliamas ir individo vienišumo minioje (susvetimėjimo) problema. Šiame kūrinio išdyla tradiciniai saitai su kaimo kultūra, o iš abstrakčios veiksmo erdvės jau galima simboliškai išvelgti miestą (“Vidudienis. Toli matyti dirbtuvės. Arčiau laukas, per kurį iš miesto eina kelias” – II veiksmo scenovaizdis). Šitaip prasideda lietuvių literatūros takelis į miestą.

Nemanau, jog po šių pastabų *Kame išganymas* turėtų būti įtrauktas į gimtosios literatūros aukso fondą. Niekur neišnyksta veikalo kontrastai, – jame ir toliau keistai sugyvena puikūs lyriniai intarpai ir teatrališka melodeklamacija, vidinė aistra ir bekraujis teziškumas, idėjinė intriga ir nuobodūs moralizavimas. Tačiau neabejotina, jog rašydamas šį kūrinį Maironis užčiuopė nesenstančią horizontaliųjų gyvenimo galimybių ir jas pagrindžiančių vertikalųjų saitų sąveiką. Jis mokė mūsų literatūrą esmingai klausyti, filosofuoti²⁵. Klasikas drąsiai kopė neišmintą kuriamosios minties ir veikimo įkalne, o toks kopimas visada būna kam nors nepaprastai įdomus.

Išnašos

- ¹ Kavolis V. Ir erezija, ir humanizmas. Kn.: *“Metmenuų” laisvieji svarstymai*, Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 47.
- ² Ten pat.
- ³ 1913 m. *Pavasario balsų* leidimo pratarmėje Maironis rašė: “Man skaudu, kad (kritika – M.J.) aplenkė ar net nustelbė mano mylimiausių, rimčiausių ir, kaip esmi parsitikrinęs, geriausių veikalą “Kame išganymas”, kurį pavedu ypatingai skaitančiųjų atydai”. Cit. iš: Maironis. *Raštai*, T. 3, 1 kn., Vilnius: Vaga, 1988, p. 455.
- ⁴ Vertindama *Kame išganymą* V. Zaborskaitė tuomet, suprantama, negalėjo išvengti geležinio “pažangumo – reakcingumo” kurpalio. Vis dėlto, ir atidavusi duoklę ideologiniam diktatui, ji sieja šį kūrinį su kūrybiniu nuopuoliu, nedviprasmiškai konstatuodama, jog “libreto visuma yra, deja, nevykusi”. Žr.: Zaborskaitė V. *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 164 – 165.
- ⁵ “Su šiuo muzikinei scenai taikytu kūrinium Maironis galėtų būti statomas ir į mūsų dramaturgijos pirmtakų gretą”. Kn.: Lankutis J. *Lietuvių dramaturgijos raida*, Vilnius: Vaga, 1979, p. 250 – 251.
- ⁶ Plg. A. Sutkaus prisiminimus: “Teatrą jis mylėjo. Ir veržėsi rašyti dramas.” Kn.: *Literatūra ir kalba*, T. 21, Vilnius: Vaga, 1990, p. 614.
- ⁷ Žr.: Zaborskaitė V. *Op. cit.*, p. 166 – 171.
- ⁸ Cit. iš: *Literatūros filosofinė mintis*. Chrestomatija. Vilnius: Aidai, 1996, p. 357.
- ⁹ Vėliau Maironis parengė paskaitą “Krikščioniškasis socialinės tvarkos mokslas pagal Leono XIII encikliką” (1906). Peterburgo dvasinėje akademijoje rūpinęsis sociologijos katedros įsteigimu (įsteigta 1906 m.), jis visą gyvenimą nenustojo domėjęsis socialine teorija ir padėjo susiformuoti įtakingai katalikiškosios sociologinės minties tradicijai (A. Jakštas, A. Kaupas, J. Matulevičius, K. Paltarokas, A. Maliauskis, P. Jakas, A. Maceina ir kiti).
- ¹⁰ Cit. iš: Kudirka V. *Raštai*, T. 2, Vilnius: Vaga, 1990, p. 576 (cituojant sudabartinta rašyba – M.J.).
- ¹¹ Prieš šį aplinkraščių itin aktyviai pasisakė “Varpas” (1895/3), kuriame V. Kudirka mestelėjo vėliau pagarsėjusią frazę: “Man kražiečių kraujas brangesnis yra už Vatikano diplomatiją”. – Ten pat, p. 596.
- ¹² *Europos intelektualinės istorijos nuo 1789 m.* autorius R. N. Strombergas rašo: “Laikotarpis nuo 1890-ųjų iki 1914-ųjų ženklino įstabią sociologijos amžiaus pradžią. Atėjo karta, žengianti šiuurkščia proskyna įkandin kelią rodžiusių Comte’o, Marxo ir Spencerio. Nūnai iškilo tokios asmenybės kaip Emilis Durkheimas, Maxas Weberis ir pulkas ne ką menkesnių garsenybių, suteikusių savo pirmtakų kategoriškiems sprendimams subtilumo, tačiau nenusileidusių jiems užmojo platumu bei dramatiška įstanga. Cit. iš: Stromberg R.N. *European Intellectual History since 1789*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990, p. 225.
- ¹³ Maironio požiūrį į socialinius perversmus ir jų vykdytojus Rusijoje apibūdina sodrūs būrų siatūtėjimo vaizdai. Poetas pabrėžia anarchistinį revoliucinių veiksmų pobūdį ir jų nesuderinamumą su krikščioniškąja morale. Antai III veiksmo būrai “auklėja” Zonį:

Dabar nebe tie jums laimingi laikai,
 Kai klausė bernai dykaduonių aklai,
 Nūn reikia lygybės tikros!
 Pakol neiškarsme didpilvių storų,
 Pakol nesudegysme jųjų dvarų, –
 Brolystės nebūsią bendros.
- Maironis šią sceną palydi tokiu būdingu komentaru: “Kad komunizmas per žmonių ištvirkimą prie to priveda, tai parodė kad ir suirutė Rusijoje 1905 ir 1917 m.” (3, 1, 42).
- ¹⁴ Maironis. *Raštai*, T. 3..., p. 36.
- ¹⁵ Ši situacija ir Zonio blaškymasis apskritai, išvertus šiuolaikine sociologine kalba, primena R. Dahrendorfo aprašytą pasirinkimą be saitų. Saitais R. Dahrendorfis vadina giliąsias kultūrinės sąsajas (tarp jų nurodoma ir religija), padedančias žmonėms atrasti savo paskirtį pasaulyje. Be saitų gyvenimiškieji pasirinkimai esą beprasmiški ir neveiksmingi. (Dahrendorf R. *Modernusis socialinis konfliktas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 41.)
- ¹⁶ Cit. iš pirmojo libreto leidimo. Kn.: Maironis. *Pavasario balsai*. Vilnius: baltos lankos, 1995, p. 105.
- ¹⁷ Maccina A. *Raštai*, T. 2, Vilnius: Mintis, 1992, p. 224.
- ¹⁸ Solovjov V.S. *Sočinenija v dvuch tomach*, T. 2, Moskva: Myslj, 1988, s. 537.
- ¹⁹ Maironis. *Pavasario balsai...*, p. 120.
- ²⁰ Mykolaitis-Putinas V. *Raštai*, T. 4, Vilnius: Vaga, 1992, p. 396.
- ²¹ Žr.: Beauvoir S. de. *Antroji lytis*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 14.
- ²² Ten pat, p. 226.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Jakštas A. *Mūsų naujoji literatūra (1904 – 1923)*, T. 1, Kaunas, 1923, p. 32.
- ²⁵ “<...> žmogus siekia išganymo. Išganymą žada didžiosios, universaliosios išganymo religijos. Jų būdingiausias bruožas yra išganymo tiesos ir tikrumo garantija. Jų kelias reikalauja individualaus atsivertimo akto. Šito filosofija žadėti negali. Ir vis dėlto kiekvienas filosofavimas yra pasaulio įveika, vadinasi, išganymo analogas.” (Jaspersas K. *Filosofijos įvadas*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 41 – 42.)